

Vztahy mezi Evropskou unií a Ruskou federací v sektoru zemního plynu

Lukáš Tichý¹

Abstract: *Relations between the European Union and the Russian Federation in the Natural Gas Sector.*

The issue of the security of gas supplies remains one of the major areas of EU-Russian energy relations. The aim of this article is to define and analyze the framework of EU-Russian gas relations. The text is based on the assumption that it is possible to define gas relations between Russia and the EU not as the unilateral energy dependency of one side on the other but as mutual dependence. For this reason, the article deals with the theory of interdependence and its application to EU-Russian gas relations. The paper also examines two possible scenarios for the development of gas relations between the EU and Russia.

Keywords: *European Union, Interdependence, Natural gas, Russian Federation, Sensitivity, Vulnerability*

Úvod

Obchod se zemním plynem je jedno z nejdůležitějších témat současných energetických vztahů mezi EU a Ruskem. Evropská unie ve své energetické politice věnuje plynové bezpečnosti dlouhodobě intenzivní pozornost, a to z několika důvodů. Prvním z nich je rostoucí spotřeba této energetické komodity v EU. Přibližně od roku 2000 zaujal zemní plyn v Evropské unii druhé místo mezi spotřebovávanými energetickými zdroji a na třetí místo odsunul uhlí. Druhým faktorem je klesající domácí produkce zemního plynu a naopak zvyšující se importní závislost. Velká část členských zemí EU je dlouhodobě závislá na dodávkách zemního plynu z Ruska, což s sebou bezpochyby přináší celou řadu bezpečnostních konsekvencí. Několik posledních let proto probíhají debaty o tom, že by se měla EU vymanit z energetické závislosti na Rusku, především z důvodu předpokládané politické nespolehlivosti dodavatelského státu (Laryš 2010).

Strategickou roli hraje zemní plyn v ruském energetickém sektoru, přičemž při jeho využívání je potřeba rozlišovat mezi ekonomickým a politickým motivem, respektive faktorem. Z politického hlediska představuje zemní plyn v jistém ohledu důležitý strategický nástroj prosazování vlivu Ruska a zajištění ústupků na energeticky závislých zemích. Naopak z ekonomického pohledu je vývoz zemního plynu, zejména do zemí Evropy, výrazným finančním stimulem, kdy příjmy z jeho prodeje tvoří důležitou položku ruského státního rozpočtu a podstatným způsobem se podílí na tvorbě HDP.

¹ Kontakt: Metropolitní univerzita Praha, o.p.s., Dubečská 900/10, 100 31 Praha 10 – Strašnice; e-mail: tichy@mup.cz; Ústav mezinárodních vztahů, Nerudova 3, 118 50 Praha 1 – Malá Strana; e-mail: tichy@iir.cz.

Hlavním záměrem článku je pomocí teorie vzájemné závislosti (interdependence) definovat a analyzovat současný rámec energetických vztahů mezi Evropskou unií a Ruskou federací v sektoru zemního plynu. Stávající výzkum energetických vztahů mezi EU a Ruskem se velmi často zaměřuje pouze na politickou nebo ekonomickou stránku problému, ale postrádá hlubší teoretickou diskuzi (Proedrou 2010). Druhým cílem příspěvku je pokus o navržení dvou možných scénářů budoucího vývoje energetických vztahů EU a Ruska.

Článek vychází z předpokladu, že spíše než o jednostranné energetické závislosti EU na Rusku a obráceně je možné současný stav energetické interakce mezi EU a Ruskem, s ohledem na dodávky zemního plynu, definovat jako vzájemnou závislost. Přitom je ale nutné rozlišovat mezi závislostí, respektive rámcem vztahů mezi „novými“ a „starými“ členskými státy EU na straně jedné a Ruskem na straně druhé. Zároveň je v článku argumentováno, že snahy Evropské unie i Ruské federace o snížení energetické závislosti mohou v podmínkách interdependence vést buď k odtažení a zhoršení spolupráce, nebo ke zlepšení vztahů a posílení obchodu se zemním plynem.

Při zkoumání hlavního a vedlejšího cíle hledá článek odpovědi na několik dílčích otázek: Do jaké míry závisí EU/členské státy na dovozu plynu z Ruska? Jaká je závislost Ruské federace na Evropské unii? Lze energetickou vzájemnou závislost mezi EU a Ruskem definovat jako asymetrickou, nebo symetrickou? Jaké jsou cíle energetické politiky Ruska, které mohou nepříznivě ohrozit energetickou bezpečnost Evropské unie, a obráceně? Jaké faktory mohou naopak přispět ke zlepšení vzájemných energetických vztahů?

První část článku se zabývá konceptem vzájemné závislosti, který se pokouší analyzovat otázku spolupráce a konfliktu v mezistátní interakci a současně vymezuje hlavní faktory k měření energetické vzájemné závislosti (Tichý 2010a). Následně je zkoumána dovozní závislost EU na plynu z Ruska a zároveň závislost Ruska na evropském energetickém trhu. Třetí část definuje konkrétní cíle a postupy energetické politiky Ruska, které mohou ve svém důsledku zasáhnout energetickou citlivost a zranitelnost EU. Podobně jsou ve čtvrté části sledována základní témata evropské energetické politiky, která mají přispět k zajištění energetické bezpečnosti a zároveň snížit závislost na ruském plynu. V poslední části článku je pak analyzován negativní i pozitivní scénář možného vývoje energetických vztahů mezi EU a Ruskem.

Předkládaný článek do značné míry navazuje na text publikovaný v časopise Středoevropské politické studie, který se zabýval problematikou vzájemné závislosti v energetických vztazích ČR a Ruska. Tento příspěvek se okrajově dotýkal také tématu energetické interdependence EU a Ruska (Tichý 2010a).

1. Teoretický základ a definice pojmu vzájemná závislost

K definování a vymezení stávajícího rámce energetických vztahů mezi Evropskou unií a Ruskou federací a zjištění míry nerovnosti či rovnosti ve vzájemných vztazích je potřeba nejprve představit teorii vzájemné závislosti² a její hlavní znaky, které obě strany přivádějí buď ke spolupráci, nebo ke konfliktu. Konceptualizace pojmu vzájemná závislost vychází z větší části z poznatků předchozího článku (Tichý 2010a: 161-163).

Teorie vzájemné závislosti je široce užívaný koncept v politických a ekonomických studiích mezinárodních vztahů, který se pokouší analyzovat komplikovanost spolupráce a konfliktních otázek v mezistátních vztazích. Interdependence je vztahována k situaci, která je charakterizována vzájemnou závislostí mezi státy nebo mezi aktéry v různých státech (Tichý 2010a: 161; Burchill 2001: 64; Keohane, Nye 2001: 8).

Podle jednoho z hlavních představitelů konstruktivismu Alexandra Wendta jsou *aktéři vzájemně závislí, jestliže výsledek interakce pro každého závisí na výběru druhého. I když interdependence je často užívána k vysvětlení spolupráce, není omezena pouze na vztahy spolupráce; nepřátelé mohou být stejně vzájemně závislí, jako přátelé* (Wendt 1999: 344). Wendt podmiňuje vzájemnou závislost tím, že „aby způsobila kolektivní identitu, musí být interdependence spíše objektivní než subjektivní, protože jakmile existuje kolektivní identita, aktéři zakoušejí navzájem zisky a ztráty jako vlastní.“ (Wendt 1999: 344-345)

Ačkoliv se teorii interdependence a poměrem mezi spoluprací a konfliktem zabývalo mnoho odborníků mezinárodních vztahů,³ článek dále využívá teoretický přístup Josepha Nye a Roberta Keohana. Oba teoretici mezinárodních vztahů odmítají převahu anarchie jako zásadního principu mezinárodních vztahů a nabízejí ji pojmem vzájemná závislost (Tichý 2010a: 161; Keohane, Nye 2001: 9; Proedrou 2007: 335). Vzájemnou závislost ve formě základního konceptu, respektive analytického nástroje, definují Nye a Keohane jako situaci, v níž „napříč hranicemi států probíhají intenzivní transakce (toky

² K detailní konceptualizaci pojmu interdependence a jejích hlavních znaků dále srov. Ocelík 2009: 29-58.

³ Významnými faktory v rovině interdependence jsou podle teoretiků Kodaňské školy Barry Buzana a Ole Waevera historicky podložené přátelské a nepřátelské vzorce vztahů (amity – enmity), které mají vliv na to, jak je závislost vnímána (Buzan, Waever 2003). V případě energetické otázky může mít percepce energetické interdependence různý rozsah od vzájemně prospěšné (pozitivní interdependence) po nerovnou a ohrožující (negativní interdependence). Vzorce přátelství – nepřátelství mohou působit jako faktory částečně vysvětlující, proč jedna energetická závislost je politizována, zatímco druhá není (Laryš 2010). Energetická závislost je podle Palonkorpiho politizována mnohem jednodušeji a intenzivněji, pokud je spojena s kontroverzemi a konflikty mezi státy v jiných sektorech (Palonkorpi 2006: 4). Na hodnotách aktérů a celkových vztazích jednotlivých států záleží, zda předpokládané náklady na svobodné rozhodnutí (diverzifikaci) převyšují potenciální zisky (Laryš 2010).

peněz, zboží, osob a informací), které s sebou přinášejí určité náklady.“ (Tichý 2010: 162; Keohane, Nye 2001: 9; Burchill 2001: 64)

Vzájemné působení aktérů musí zahrnovat výnosy nebo ztráty, které by bez jejich existence nevznikaly. Tím se vzájemná závislost odlišuje od pouhé propojenosti (interconnectedness), z níž pro zapojené aktéry náklady nevyplynou (Tichý 2010a: 162; Kratochvíl, Drulák 2009: 294). Vztahy vzájemné závislosti tak budou vždy zahrnovat náklady, protože interdependence omezuje samostatnost; ale je důležité specifikovat *a priori*, zdali zisky poměru budou převyšovat náklady (Tichý 2010a: 162; Keohane, Nye 2001: 10).

Analýza nákladů a zisků ve vztazích vzájemné závislosti následně přináší závěry, že interdependence nemůže být omezována pouze na situaci rovnoměrné vzájemné závislosti, která odkazuje k relativně symetrické situaci (Nye 2007: 215). Keohane a Nye zdůrazňují, že „nerovnoměrná distribuce zisků a nákladů leží v jádru asymetrické vzájemné závislosti, která zajišťuje zdroj moci“ (Keohane, Nye 2001: 9). „To znamená, že asymetrická interdependence může jednoduše sloužit jako zdroj vlivu při vyjednávání, kdy silnější stát využívá závislosti slabšího k zajištění lepších výhod a zisků.“ (Tichý 2010a: 162)

Jestliže hovoříme o tom, že asymetrická interdependence může být zdroj moci, potom je nutné vnímat moc jako kontrolu nad zdroji nebo jako schopnost ovlivnit výsledek. Pro méně závislého aktéra, který má významné politické zdroje, budou změny ve vzájemném poměru méně nákladné než pro jeho partnera. Tato výhoda není garantovaná, nicméně politické zdroje zajišťující asymetrickou vzájemnou závislost povedou k podobnému vzoru kontroly nad výsledky (Tichý 2010a: 162; Keohane, Nye 2001: 10).

„K pochopení povahy asymetrické vzájemné závislosti jako zdroje moci je důležité vidět bližší charakteristické znaky její dimenze a cesty, jak může být zpracovávána.“ (Tichý 2010b: 162) Těmito znaky jsou citlivost (sensitivity) a zranitelnost (vulnerability), které dávají jasný obraz účinků vzájemné závislosti (Keohane, Nye 2001: 10).

Zranitelnost je stupněm slabosti vzájemně závislého státu, pokud se jiný stát pokouší ukončit jejich vztah oboustranné závislosti (Wendt 1999: 343). Zranitelnost přitom odkazuje k relativním nákladům měnící se struktury systému vzájemné závislosti (Nye 2007: 214; Keohane, Nye 2001: 11). Naproti tomu citlivost představuje míru schopnosti reagovat na podněty v politickém rámci, například jak rychle změny v jedné zemi přinesou nákladné změny v druhé a jak velké jsou nákladné efekty. Citlivost tedy označuje rychlost a rozsah změn v jedné zemi způsobené změnou v druhé za předpokladu, že politika v postižené zemi se nezměnila (Tichý 2010a: 162-163; Wendt 1999: 343).

Vyšší citlivost způsobuje, že státy si uvědomují možné následky svojí přílišné závislosti na druhé straně (Tichý 2010a: 163; Nye 2007: 214). Následně vyšší citlivost vede státy k hledání

alternativních schémat spolupráce, která mohou v konečném důsledku snížit intenzitu jejich závislosti (Wendt 1999: 344). *Vyšší citlivost lze předpokládat například u energetických surovin. Jinou příčinou konfliktu je skutečnost, že silnější strana se obvykle snaží využít vyšší zranitelnosti slabšího státu k získání výhod pro sebe. Jde o stav, kdy jeden stát je na druhém tak závislý, že opuštění stavu vzájemné závislosti může druhé straně přinést vážné následky a dopady. V této situaci pak silnější stát požaduje po zranitelnějším státu ústupky v jiných oblastech rozvoje jejich vzájemné závislosti* (Tichý 2010a: 163; Keohane, Nye 2001: 11).

Naopak státy s oboustranně vyšší zranitelností mají v podmínkách interdependence tendenci spolupracovat a zesilovat svoje vztahy vzájemné závislosti s cílem pevněji se navzájem propojit a snížit možnost jednostranného ukončení společného vztahu (Skurbaty 2007). Na základě tohoto teoretického rámce vzájemné závislosti je následně zkoumána a analyzována interakce EU a Ruska v sektoru zemního plynu.

2. Energetická interdependence mezi EU a Ruskem v sektoru plynu

Dříve než se článek zaměří na aplikaci tohoto modelu na energetické vztahy mezi EU a Ruskem, je potřeba dokázat existenci hlavního kritéria interdependence, to znamená, že obě strany jsou na sobě vzájemně závislé. Podle Martina Laryše z MU vliv interdependence způsobuje, že spotřebitelské země jsou závislé na dodávkách energetických surovin a producentské země jsou zase mnohdy závislé na energetických spotřebitelích, respektive jejich trzích (Laryš 2010). Tím se obě strany dostávají do pozice vzájemné závislosti.

Pokud se podrobněji podíváme na energetickou situaci EU, je potřeba vzít v úvahu takové faktory, jako jsou zásoby domácích zdrojů, konkrétní spotřeba celkové energie v dané zemi (resp. poměr dané suroviny k celkové primární spotřebě) a možnosti diverzifikace (Palonkorpi 2006: 3-4). To slouží k určení míry závislosti Evropské unie.

Na území Evropské unie se nenacházejí žádné výrazné zásoby nerostných surovin. Evropská unie vlastní pouze asi 2 % světových zásob ropy a 4 % zemního plynu, které lze využít v průběhu následujících dvaceti let (Vošta, Bič, Stuchlík 2008: 39). Země EU disponují také přibližně 4 % světových zásob uhlí (Hlaváček 2008). Do prostoru EU 27 je v současné době dováženo kolem 51,1 % všech paliv. Nejzávažnější je situace u ropy, jejíž dovozní závislost je kolem 82,6 %. O něco příznivější je situace u zemního plynu, kde import pokrývá asi 60,3 % (Tichý 2010a: 174). Primární spotřeba energie v zemích EU je rozdělena následovně: ropa 36,9 %, zemní plyn 24 %, uhlí 17,8 %, jaderná energie 14,0 %, obnovitelné zdroje 7,1 %, ostatní 0,2 % (Vošta, Bič, Stuchlík 2008: 50).

Spotřeba zemního plynu za posledních 20 let vzrostla v EU významným způsobem a první plošný pokles nastal až v loňském roce v souvislosti s poklesem výkonnosti ekonomik EU. V roce 2009 bylo v EU spotřebováno kolem 490 mld. m³ plynu, přičemž Eurogas předpokládá ve všech případech růst spotřeby plynu v EU (Eurogas 2007). V roce 2030 by měl plyn pokrývat asi 30 % primární energetické spotřeby EU, což odpovídá spotřebě ve výši 700 mld. m³ plynu ročně (Mäkinen 2010: 2). Zatímco spotřeba poroste, produkce zemního plynu uvnitř EU (zejména Velké Británie a Nizozemska) bude mít opačný trend.

Evropská unie v současnosti pokrývá vlastní produkcí kolem 37 % své spotřeby zemního plynu, ale následkem postupného vyčerpání zásob zemního plynu na území EU by měla produkce plynu v roce 2030 klesnout přibližně na 16 % (Liuhto 2010: 22). Evropská unie bude nucena ve vyšší míře spoléhat na import plynu ze zahraničí. Podle odhadů má v roce 2030 dovoz pokrývat až 74 % veškeré spotřeby plynu EU (Eurogas 2007).

Dodávkám plynu do EU dominují dlouhodobě tři země: Rusko, Norsko a Alžírsko. V roce 2009 představovaly dodávky z těchto zemí 76,7 % celkového dovozu (zejména na úkor dovozu LNG z Kataru). Mezi další dodavatele patří Katar, Libye, Trinidad a Tobago, Nigérie a Egypt (Mäkinen 2010: 12). Menší část importu z jednotlivých zemí je pokryta dovozem plynu z jiného členského státu EU (hlavně z Nizozemska a Velké Británie, v menší míře z Dánska) (Binhack, Tichý 2010).

Zemní plyn z Ruska je do Evropy dodáván výhradně skrze plynovody. Evropská unie importuje z Ruska kolem 40,8 % zemního plynu, který představuje více jak 25 % celkové spotřeby plynu v EU. V roce 2009 dovezla EU asi 160 mld. m³ ruského plynu. Vzhledem k tomu, že se plyn podílí jen necelou čtvrtinou na celkové spotřebě energie v EU a ruské dodávky plynu tvoří kolem 5,8 % primárních zdrojů energie, lze učinit závěr, že čistě nominálně není EU příliš závislá na přísunu ruského plynu (Laryš 2010; Kuchyňková 2010).

Kvalitativně ale panují obrovské rozdíly mezi jednotlivými členskými státy, z nichž některé jsou ze 100 % závislé na importu zemního plynu z Ruska nebo zemní plyn tvoří značnou část celkové spotřeby energie dané země. Na ruském zemním plynu jsou 100% závislé Slovensko, Rumunsko, Bulharsko a Pobaltské země. Za nimi je Rakousko (82 %), Maďarsko (81 %), Česká republika (75 %), Německo (45 %), Itálie (37 %) a Francie (21 %) (Tichý 2010b).

Učiníme-li stejný výpočet jako v případě celkové závislosti EU na ruském plynu s ohledem na celkovou primární spotřebu energie, zjistíme, že na této komoditě jsou nejvíce závislé následující země: Lotyšsko (34 %), Litva (33 %), Slovensko (32 %) a Maďarsko (31 %). Za nimi se nacházejí Rakousko (18 %), Estonsko (16 %), Česká republika a Finsko (15 %). Naopak

nulovou závislost na ruském plynu vykazují Kypr, Dánsko, Portugalsko, Irsko, Španělsko, Švédsko, Velká Británie a Malta (Laryš 2010).

Pro určení toho, nakolik na energetickém exportu závisí dodavatel, slouží takové ukazatele, kterými jsou: podíl příjmů z exportu (ropy a zemního plynu) na tvorbě HDP, podíl příjmů z exportu energetických surovin na příjmech do státního rozpočtu a podíl z těchto příjmů z exportu na příjmech z celkového exportu (Palonkorpi 2006: 3; Laryš 2010). V případě Ruské federace představuje energetický sektor nejdůležitějšího činitele ruské ekonomiky, který výrazným způsobem přispívá k národní bezpečnosti.

Sektor ropy a plynu tvoří více jak 65 % veškerého ruského exportu. Přes 60 % exportu ruské ropy a 90 % vývozu plynu z Ruské federace přichází přímo na evropský trh. Mezi 75 až 80 % ruských příjmů z exportu je přímo napojeno na energetický trh EU (Tichý 2010a; Paillard 2010). Přibližně 40 % ruských veřejných příjmů pochází z evropských trhů s ropou a plynem a až 60 % zisků z prodeje ropy a plynu do EU se stává součástí ruského státního rozpočtu (Proedrou 2007). Příjmy z exportu energetických produktů tvořily v roce 2009 v ruském státním rozpočtu částku přesahující 1,8 bilionů rublů (Mäkinen 2010: 12).

Energetický sektor se v posledních několika letech podílel přibližně 30 % na tvorbě ruského HDP, z toho příjmy z exportu ropy a plynu tvořily v roce 2009 okolo 20 % HDP (Tichý 2010a). V neposlední řadě je EU hlavním obchodním partnerem Ruska, kdy více jak 50 % veškerého energetického obchodu (exportu) jde do členských zemí EU (De Jong 2010: 37).

Vzeme-li v úvahu závislost Ruska na EU a *vice versa*, můžeme stav energetické interakce mezi EU a Ruskem definovat jako vzájemnou závislost. EU v současné době získává podstatnou část energetických dodávek z Ruska, zatímco prostor EU představuje lukrativní trh pro ruský export energetických komodit. Jinak řečeno, Rusko vývozem nerostných surovin přispívá k evropské energetické bezpečnosti, která je jedním z hlavních předpokladů stability, a naopak finanční příjmy z EU se výraznou měrou podílejí na ekonomickém růstu Ruska. Interdependence jako rámec vztahů mezi EU a Ruskem pak přináší několik závěrů:

Za prvé, finanční závislost Ruska na evropském trhu je výrazná a tvoří podstatnou část ruského rozpočtu i podílu na exportu, nehledě na významný podíl na tvorbě HDP. Vzájemnou závislost mezi Ruskem a EU lze označit jako asymetrickou v neprospěch Ruska. Zatímco zranitelnost EU by v důsledku zastavení importu plynu byla relativně menší, neboť část energetické spotřeby může nahradit jinými dodavateli (zvýšený import norského či severoafrického plynu) či jinými zdroji energie (jaderná energie, LNG). Zranitelnost Ruska by byla zasažena daleko více, neboť to by své finanční příjmy nemělo čím nahradit (Tichý 2010a;

Laryš 2010).⁴ Zároveň Rusko v současnosti, ale ani v krátkodobém či střednědobém časovém horizontu nedisponuje plnohodnotnou alternativou, jde-li o přeměrování plynu.

Za druhé, tento vzorec platí zejména pro staré členské státy EU. Rusko je ve výhodnější pozici vůči většině nových členských států EU, které jsou dlouhodobě závislé na dodávkách energetických komodit, zejména plynu z Ruska. Jedná se o asymetrickou interdependenci v jejich neprospěch, protože pro tyto země by úplné zastavení energetických dodávek mohlo mít katastrofální následky.⁵ Zároveň výrazná závislost na ruském plynu činí tyto nové členské státy silně zranitelné vůči případnému využívání energetických komodit ze strany Ruska (Tichý 2010b).

Za třetí, asymetrická interdependece a vysoká citlivost způsobují konflikt ve vztazích mezi EU a Ruskem. Obě strany jsou proto vysoce citlivé vůči ukončení energetického obchodu. Tento poměr vede v důsledku obav z jednostranného přerušení energetických vztahů k přijetí takových opatření (na straně EU snížení energetické závislosti a zmírnění finanční závislosti na straně Ruska), která přinesou zlepšení pozice jednoho vůči druhému (Proedrou 2010: 85). Vzájemná zranitelnost naopak posiluje energetickou spolupráci mezi EU a Ruskem.

Za čtvrté, různý stupeň energetické interdependece zůstává jedním z hlavních problémů současných energetických vztahů EU-Rusko. Zatímco EU se nebojí vzájemné závislosti, Rusko usiluje o maximální autonomii a nechce být na nikom závislé (Laryš 2010). Toto je výchozí úvaha stojící za energetickou politikou, kterou Rusko vnímá jako hru s nulovým součtem a která činí energetickou spolupráci s EU komplikovanou (Piskunova 2010: 853).

3. Ruská energetická politika vůči Evropské unii

Energetická politika Ruska je v současné době řízena dvěma, do značné míry vzájemně si odporujícími, faktory, které mají přispět ke snížení citlivosti a zranitelnosti Ruska a zároveň mohou působit na zranitelnost a citlivost EU.

V energetické politice Ruska hraje na jednu stranu důležitou roli ekonomický faktor, který se projevuje ve snaze maximalizovat příjmy z prodeje zemního plynu a ropy. Evropská unie je hlavním obchodním partnerem Ruska a evropský energetický trh představuje nejdůležitější ekonomický prostor pro odbyt ruských nerostných surovin. Ekonomickou prioritou ve vztahu

⁴ Podle zprávy CIA je závislost Ruska na vývozu nerostných surovin tak vysoká, že pokud by ropa a zemní plyn byly vyloučeny z ruského exportu, byla by hodnota jeho vývozu menší než České republiky (CIA 2010; Liuhto 2010: 5-6).

⁵ Na druhu stranu společný podíl zemí V4 na ruském exportním trhu se zemním plynem ve výši 18 % je druhý nejvyšší po Německu. Tato kupní síla by se v případě koordinace a spolupráce při vyjednávání s Ruskem a vytvoření regionálního trhu se zemním plynem mohla projevit například v konvergenci cen plynu, které platí státy Visegrádu a které platí Německo nebo Rakousko (Binhack, Tichý 2010).

k členským zemím je rozvoj dlouhodobého energetického partnerství a Ruská federace v první řadě deklaruje snahu být stabilním a spolehlivým energetickým dodavatelem pro Evropu. To znamená dodávat nepřerušované a předvídatelné množství energetických zdrojů za nejlepší možnou vzájemně výhodnou cenu a nízké tranzitní náklady (Laryš 2010).

Na druhou stranu energetická politika získává bezpečnostní a strategický význam. Rusko používá energetickou politiku jako nástroj k dosažení multipolarity a rovnosti s ostatními důležitými subjekty mezinárodních vztahů, jako jsou Spojené státy, EU, Čína či Indie (Romanova 2010: 7). Zároveň Rusko využívá energetické komodity jako prostředek obrany suverenity a prosazování vlivu zejména v zemích bývalého Sovětského svazu, což představuje jednání neslučitelné s představou EU a narušuje koncept vzájemné závislosti. Ve vztahu k EU je pak dlouhodobým zájmem energetické politiky Ruska především diverzifikace odběratelů směrem k neevropským zákazníkům, snížení exportní závislosti na Evropě a zabránění konstrukci alternativních přepravních tras ze strany EU (Tichý 2010b; Romanova 2010: 7-8).

3.1 Posílení pozice Gazpromu na energetických trzích a zranitelnost EU

Z ekonomického hlediska je primárním cílem energetické politiky Ruska upevnění přítomnosti na bohatých a stabilních energetických trzích EU. Jeden z hlavních nástrojů této strategie představuje plynárenská společnost Gazprom, která má od roku 2006 *de jure* monopol na export zemního plynu z Ruska (Kirchner, Berk 2010). Export na trhy členských států EU je považován za hlavní zdroj příjmů pro Gazprom, který získává více jak 60 % svých příjmů z prodeje na evropské trhy a přispívá do státního rozpočtu 20 % celkové částky. Gazprom se také podílí přibližně 10 % na tvorbě HDP (Tichý 2010b; Proedrou 2010: 87). Rusko proto usiluje o posílení expanze Gazpromu, jehož cílem je převést export z tranzitních plynovodů (procházejících tranzitními zeměmi) do plynovodů vedoucích směrem přímo k zákazníkovi, na energetické trhy EU, a to několika způsoby.

Za prvé, uzavíráním dlouhodobých kontraktů, které napomáhají zajistit konkrétní trhy. Pomocí těchto smluv hledá Gazprom přístup ke konečnému spotřebiteli a jejich dlouhodobost umožňuje společnosti s jistotou investovat více prostředků do velkých těžebních projektů. Evropská strategie Gazpromu naráží na obtížnou udržitelnost těžby a exportu bez dodatečných miliardových investic (Kuchyňková 2010).⁶ Dlouhodobé smlouvy umožňují optimalizovat výdaje

⁶ V roce 2006 obnovil Gazprom dlouhodobé kontrakty s hlavními spotřebiteli ve Francii, Itálii a Německu. Pro Gazprom byla výhodná zejména smlouva s německou společností E.ON na dodávky 400 mld. m³ plynu po dobu

na vývoz plynu do EU. Gazprom tyto kontrakty mnohdy uzavírá s podmínkou přímého maloobchodního prodeje ve spotřebitelských zemích (Laryš 2010; Bilgin 2011).

Za druhé, zakládáním společných projektů a podniků. Výměnou za spolupráci Gazprom navrhuje největším společnostem podílovou účast v ruských strategických projektech. Tím chce Gazprom získat přístup k novým technologiím, nutným pro dlouhodobý rozvoj těžby ve větších hloubkách a pobřežních nalezištích. Přitažlivost ruských zdrojů nutí evropské koncerny pouštět ruské společnosti na své trhy (Laryš 2010). Gazpromu se tak například podařilo vstoupit na liberalizovaný trh Velké Británie, kam ročně exportuje dodávky ve výši 4 mld. m³ zemního plynu, a cílem Gazpromu je získat 20% podíl na britském energetickém trhu (Proedrou 2007: 335; Deák 2010).

Za třetí, postupná liberalizace trhu s plynem v EU nabízí Gazpromu možnost investovat do pořízení majetku a získání podílu v distribuci zemního plynu. Gazprom se dostává na trhy skupováním podílů ve společnostech operujících na konečném plynárenském trhu prostřednictvím svých dceřiných společností, prostřednictvím společných podniků a někdy využívá společností, které jsou nepřímo nebo neoficiálně spojeny s Gazpromem (Laryš 2010). Gazprom se také podílí nebo se plánuje podílet na systému podzemních zásobáren plynu, například v Belgii, Maďarsku, Rumunsku, Turecku a dalších zemích (Laryš 2010).

Za čtvrté, pro Gazprom je rovněž výhodná budoucí expanze dodávek k podpoře ruských zájmů v konkrétních zemích. Dnešní plynovodní síť nutí obě strany spolupracovat, jelikož dosavadní infrastruktura zvyšuje interdependenci (Laryš 2010). Gazprom se proto snaží posílit svoji pozici na energetickém trhu EU vybudováním dvou nových plynovodů, které budou přivádět zemní plyn přímo k evropským spotřebitelům.

Prvním z nich je plynovod Nord Stream, jenž je zcela konformní se strategií Gazpromu, která bude flexibilnější ve výběru exportních tras a jejich výměně v návaznosti na obchodní podmínky a politickou situaci. Nord Stream, plynovod dlouhý 1.220 kilometrů a skládající se ze dvou linek, každé o kapacitě 27,5 mld. m³ plynu ročně, povede z ruského Vyborgu do německého Greifswaldu. Na této trase bude plynovod procházet výlučnými ekonomickými zónami Ruska, Finska, Švédska, Dánska a Německa. Konstrukce podmořské části plynovodu začala v dubnu 2010 (Binhack, Tichý 2010; Kaveshnikov 2010: 590).⁷

30 let. S Gaz de France Suez pak Gazprom vedle již existujících dlouhodobých kontraktů na dodávky plynu na francouzský trh podepsal na podzim 2008 rozvojovou strategii do roku 2013 (Proedrou 2010: 87).

⁷ První linka byla dokončena v květnu 2011 a plyn by měl po nové trase začít proudit již v říjnu 2011. Druhá linka by pak měla být dokončena v dubnu 2012.

Dalším projektem je plynovod South Stream, který povede z Ruska po dně Černého moře do Bulharska s jednou větví pokračující do Řecka a Itálie. Druhá větev by měla směřovat přes Srbsko, Rumunsko a Maďarsko a končit v Rakousku, kde by se měla napojovat na plynovody do západní Evropy. Původní kapacita 31 mld. m³ zemního plynu ročně, která odpovídá plánovaným možnostem evropského plynovodu Nabucco, byla navýšena až na 63 mld. m³ plynu ročně. Podle oficiálního stanoviska je South Stream projektem zaměřeným na posílení energetické bezpečnosti EU eliminací rizik vyplývajících z tranzitu přes třetí země (Binhack, Tichý 2010).

Oba projekty jsou založeny na bilaterální, nikoliv na unijní úrovni, což odpovídá ruské energetické strategii narušovat potenciální jednotnou energetickou politiku EU bilaterálními dohodami. Tato politika nachází pochopení u řady velkých spotřebitelů, jejichž cílem je vybudování severního a jižního směru exportu zemního plynu. Úspěšná realizace ruských plynovodních projektů ovšem může vážně zvýšit závislost členských států na ruském plynu a tím i zranitelnost EU.

Jinak řečeno, hlavním politickým a ekonomickým cílem Ruska je udržení pozice přímého prodejce či zprostředkovatele prostřednictvím ruských energetických společností přímo na území EU, prostřednictvím zapojení Gazpromu do plynovodních sítí v členských státech EU a podílem na realizaci produktovodných projektů. *Současné Rusko se snaží udržovat kontrolu nad těžbou energetických zdrojů na svém území, zachovat či získat monopol na přepravu plynu a ropy především v tranzitních zemích postsovětského prostoru a kontrolovat do určité míry i distribuci. Získáním přístupu k distribučním sítím a tranzitním produktovodům se Rusko snaží získat i přímou kontrolu nad trhy* (Kuchyňková 2010).

3.2 Diverzifikace přepravních tras Ruska a citlivost EU

Na druhou stranu dlouhodobým zájmem Gazpromu je za prvé diverzifikovat export ruského zemního plynu na více „velkých“ klientů, zejména ve východní Asii a na Dálném východě (Eastern Gas Program) a za druhé snížit svoji závislost na dodávkách do zemí EU (Tichý 2010a; Liuhto 2010). K dosažení těchto cílů postavilo Rusko jednak závod na zkapalňování zemního plynu (LNG) v rámci projektu Sachalin II⁸ ve snaze najít nové odběratele v Číně, Japonsku a Jižní Koreji. Zároveň Rusko plánuje vybudovat několik nových přepravních tras, například systém přepravy plynu Sachalin-Chabarovsk-Vladivostok nebo dva plynovody do Číny (Lussac 2010: 615).

⁸ První terminál na zkapalňování zemního plynu v rámci projektu Sachalin II byl v Ruské federaci spuštěn v únoru 2009.

Mezi Ruskem a Čínou bylo od roku 2006 podepsáno mnoho předběžných dohod týkajících se dodávek plynu skrz plánovaný plynovod Altaj. V říjnu 2009 podepsali představitelé Ruska a Číny dokument o zajištění dodávek ruského plynu do Číny. Rusko by na základě této rámcové smlouvy mohlo zásobovat Čínu až 70 mld. m³ plynu ročně. Zemní plyn by měl na čínské území směřovat z východosibiřského ostrova Sachalin, nebo ze západní Sibíře a první dodávky prostřednictvím plynovodu Altaj jsou plánovány v období 2015–2018. Zatím hlavním faktorem, který nepovoluje export plynu do Číny, jsou nedostatečné plynárenské sítě a obě strany také hledají kompromis ohledně ceny za plyn (Binhack, Tichý 2010).

V souladu se strategickými koncepcemi pro oblast energetiky do roku 2020 a 2030 hodlá Rusko také odstranit svoji závislost na tranzitních zemích (zejména Bělorusku a Ukrajině, přes kterou prochází asi 80 % dodávek zemního plynu do EU). Zde je patrný velmi silný politický aspekt, který má za účel zbavit se politických a ekonomických rizik plynoucích ze strany tranzitních zemí a vyhnout se jejich případnému nátlaku na (cenové) zvýhodnění vůči ostatním zemím. Absence prostředníka jde navíc ruku v ruce s plánem Gazpromu maximalizovat zisky a svůj podíl na trhu a zároveň eliminací tranzitních zemí sníží Rusko svoji energetickou citlivost.

V neposlední řadě se Rusko snaží odpovídat na snahy Evropské unie o zvýšení energetické bezpečnosti a předejít výstavbě konkurenčních transportních tras, které jej obcházejí a jsou v rozporu s jeho zájmy na zajištění pozice důležitého dodavatele, a dále zabránit zemím EU, aby se dostaly k středoasijským nalezištím zemního plynu. Podle Medveděvovy doktríny, zveřejněné v srpnu 2008, má Rusko „přednostní zájmy“ v regionech postsovětského prostoru, zejména v oblasti Kaspického moře a Střední Asie. K tomu Rusko potřebuje blokovat přístup dalších zemí k evropskému trhu (Turkmenistán, Kazachstán, teoreticky Írán), udržet dobré vztahy s těmito zeměmi, nebo se jich naopak efektivně zbavit a v tom případě diverzifikovat tranzitní trasy (Laryš 2010).

Gazprom v tomto ohledu sleduje ve Střední Asii strategii postavenou na pěti pilířích. Za prvé, je zapojen do několika společných podniků, které ve Střední Asii těží plyn. Za druhé, Gazprom skupuje velké množství plynu v zemích tohoto regionu. Za třetí, spolupracuje s Kazachstánem, Uzbekistánem a Turkmenistánem na modernizaci infrastruktury na přepravu plynu do Ruska. Za čtvrté, Rusko společně s dalšími státy buduje nové plynovody na export plynu z Kaspického regionu a Střední Asie do Ruska. Za páté, Gazprom uzavřel smlouvu s ázerbájdžánskou společností SOCAR na dodávky plynu do Ruska (Proedrou 2010: 87).

Vedle středoasijské dimenze rozšiřuje Rusko svůj vliv také v oblasti severní Afriky a Blízkého východu. Gazprom v posledních několika letech podepsal řadu obchodních dohod

s Nigérií, Alžírskem, Egyptem, Íránem a Katarom, které se týkají spolupráce na rozvoji těžby plynu na území těchto států. Právě společnost Gazprom a její zkušenosti, finanční možnosti a garance státu představují důležitý faktor, který posiluje spolupráci těchto zemí s Ruskem. Nicméně na rozdíl od států Střední Asie, které jsou závislé na ruské přepravní infrastruktuře a musí prodávat plyn Gazpromu, může být zemní plyn ze severní Afriky a Blízkého východu přepravován více méně kamkoliv. Gazprom se proto snaží pomocí finančních investic získat pozici partnera, který bude mít přístup k produkci a přepravě plynu z těchto oblastí.

Expanzivní politika Gazpromu přináší zásadní dopady jak pro Evropskou unii, tak pro Rusko, které tím posílí svoji dominantní pozici ve Střední Asii, maximalizuje exportní potenciál a získá přístup k nalezištím zemního plynu v severní Africe. Následným zabráněním diverzifikačních snah EU a současně s upevněním přítomnosti na evropském energetickém trhu, sníží Rusko svoji energetickou zranitelnost. Naopak omezením přístupu evropských společností k oblastem s potenciálními zásobami zemního plynu může dojít ke zvýšení energetické citlivosti Evropské unie (Binhack, Tichý 2010).

3.3 Ruské užívání energetiky jako politického nástroje a citlivost a zranitelnost EU

Asi největší hrozbou pro citlivost, ale i zranitelnost energetické bezpečnosti EU je pak reálné riziko omezení dodávek plynu ze strany Ruska v důsledku užívání surovinových zdrojů jako zahraničněpolitického nástroje (Tichý 2010a). Podle švédského odborníka na ruskou energetickou politiku Roberta Larssona politická spolehlivost Ruska jako energetického dodavatele záleží na časové perspektivě, příjemci a kontextu (Larsson 2006). Rusko je spolehlivým dodavatelem v tom smyslu, že drtivá většina energetického exportu dosáhla (a dosáhne) své destinace (Laryš 2010). To ale neznamená, že jsou dodávky nutně ušetřeny přerušování nebo politických či ekonomických konfliktů. Za klíčový je třeba považovat zejména problém pozastavení dodávek, především s ohledem na postsovětské státy.

Riziko přerušování dodávek pro evropské země mimo postsovětský prostor je velmi nízké, ale existuje vysoké riziko, že Evropa bude postižena přerušováním dodávek některé z evropských postsovětských zemí (Larsson 2006). Dlouhodobá rizika lze jen stěží odhadnout. Rusko má potenciál pro vykonávání nátlakové politiky „technických problémů“, „smluvních sporů“, „diskriminační cenové politiky“, zaměřené na dosažení geopolitických a ekonomických cílů pro téměř všechny příjemce ruských energetických zdrojů (Larsson 2006; Laryš 2010).

Konkrétním důkazem ruského užívání nerostného bohatství jako politického nástroje bylo několik plynových a ropných krizí mezi Ruskem na jedné straně a Ukrajinou a Běloruskem

na straně druhé, které se projevily krátkodobým přerušením dodávek a bezprostředně ohrozily energetickou bezpečnost členských zemí (Tichý 2010a).⁹ Na druhou stranu si je třeba uvědomit, že energetika je dosti hrubá a v mnoha případech neefektivní zbraň, kterou je složité nasměrovat přesně na cíl, a strana-iniciátor může sobě způsobit neméně škody, než-li větší než straně, proti níž ji využije (Laryš 2010).

4. Energetická bezpečnost EU a politika vůči Rusku

Členské státy EU proto z řady těchto důvodů nahlíží na ruskou energetickou politiku se směsicí nedůvěry a souhlasu. Postoje jednotlivých zemí jsou velice rozdílné, což Rusku a jeho politice vyhovuje, neboť EU není schopna zaujmout jednotné stanovisko. Některé evropské země vyjadřují obavu, že se EU stane vysoce závislá na ruských dodávkách a tím se ocitne pod energetickou nadvládou Ruska. EU také řeší důvěryhodnost Ruska jako spolehlivého dodavatele. Z tohoto důvodu existují protichůdné názory na politiku Gazpromu, kterého členské státy vidí nejenom jako exportéra zemního plynu, ale také jako možnou hrozbu v důsledku předchozích plynových krizí v letech 2006 a 2009 (Deák 2010).

K odstranění případných rizik a hrozeb ze strany Ruska podporuje EU dlouhodobou energetickou spoluprací založenou na Dohodě k Energetické chartě (ECT), která je právně závazný mnohostranný dokument. EU se snaží prostřednictvím ECT přimět Rusko, aby liberalizovalo svoje energetické trhy a přístup světových korporací k jeho kapacitám byl limitován jen tržními pravidly, a ne politickými zásahy. Rusko sice ECT podepsalo, ale ratifikaci se brání.¹⁰ Hlavní překážkou pro ruskou ratifikaci jsou podmínky týkající se energetického tranzitu. Svobodný tranzit po území Ruska neumožní získávat příjmy z tranzitu v tomtéž objemu jako evropské země následkem značně nižších tarifů na přečerpání plynu do Ruska, které by tím ztratilo nejpřítažlivější trhy a muselo by snížit exportní ceny. (Binhack, Tichý 2010)¹¹

⁹ Stejně tak Ruská federace využila nerostného bohatství v posledních několika letech vůči Lotyšsku, Litvě, Gruzii, Moldávii a dalším zemím bývalého Sovětského svazu.

¹⁰ Rusko podepsalo ECT v roce 1994. V říjnu 2009 se pak Rusko rozhodlo k jednostrannému vypovězení tohoto provizorního stavu a oficiálně oznámilo svůj úmysl odstoupit od někdejšího podpisu Smlouvy o Energetické chartě.

¹¹ V úmyslu pozměnit obsah ECT představil ruský prezident Dmitrij Medveděv v polovině roku 2009 vlastní návrh Nového právního rámce pro energetickou spoluprací, který považuje za nutné vytvořit nový mezinárodně univerzální a právně závazný dokument, jenž by na rozdíl od systému založeného na Energetické chartě zahrnoval všechny hlavní producenty, tranzitní země a spotřebitele a pokrýval by všechny aspekty globální energetické spolupráce.

Zároveň Evropská unie ve snaze o zajištění energetické bezpečnosti členských států prosazuje v souladu s cíli své energetické politiky řadu opatření, kterými jsou zejména liberalizace energetického trhu jako “prostředek obrany” proti monopolizačním praktikám Gazpromu, propojování transportních cest a diverzifikace přepravních tras a zdrojů. Všechny tyto kroky lze z pohledu Ruské federace vnímat jako hrozbu ruské energetické bezpečnosti, protože brání nerušenému přístupu ruských státních monopolů na evropský trh. Zároveň Evropská unie jako celek může ekonomickým i politickým působením ve vzájemných energetických vztazích s Ruskem ovlivnit jeho citlivost a zranitelnost (Proedrou 2010).

4.1 Liberalizace trhu s energiemi a citlivost Ruska

Jedním z prioritních cílů a klíčovým předpokladem účinné energetické politiky EU je vytvoření transparentního, funkčního a vzájemně propojeného vnitřního trhu s elektřinou a zemním plynem, který je zároveň nutnou podmínkou zajištění bezpečných a udržitelných dodávek energie. Jeho existence představuje strategický nástroj, který vytvoří stabilní prostředí nezbytné pro investice a přeshraniční spolupráci a poskytne evropským zákazníkům možnost výběru mezi různými společnostmi dodávající plyn a elektřinu v dostupných cenách. Proces liberalizace si klade tyto základní cíle: 1) zvýšení komfortu a služeb pro konečné spotřebitele, 2) zvýšení konkurenceschopnosti prostřednictvím nižších cen plynu a elektřiny pro průmysl, 3) zvýšení flexibility a stability dodávek plynu a elektrické energie v rámci Evropské unie (Tichý 2010b).

K vytvoření právních podmínek pro další liberalizaci trhů a doplnění stávajících pravidel k zajištění fungování vnitřního energetického trhu byl navržen tzv. třetí liberalizační balíček z 19. září 2007. Liberalizační balíček obsahuje soubor pěti legislativních norem a jeho cílem je vytvořit právní podmínky pro další liberalizaci trhů s elektřinou a zemním plynem, jak na úrovni členských států, tak na unijní (Kuchyňková 2010).

Patrně nejvýznamnějším aspektem liberalizačního balíčku je tzv. vlastnický unbundling (vlastnické oddělení produkčních kapacit od přenosu a distribuce energií), který v současnosti představuje hlavní nástroj EU k dosažení liberalizace trhů. Komisí původně navrhovaná varianta úplného unbundlingu by v praxi znamenala, že žádná dodavatelská společnost aktivní v EU nesmí vlastnit přepravní síť v žádné členské zemi. To má donutit společnosti, aby prodaly své přenosové soustavy, čímž by došlo k vytvoření nezávislých provozovatelů přenosových

a distribučních soustav. Výrobní a dodavatelské společnosti by v tomto případě nemohly vlastnit majoritní podíl v přenosových a distribučních společnostech.¹²

Vedle členských států byl třetí liberalizační balík pozorně sledován také v Rusku. Podle politických představitelů Ruska ohrožuje liberalizační balík a požadavek úplného unbundlingu energetickou bezpečnost a spolupráci s EU a brání rovnému přístupu ruských subjektů na trhy členských států. Rusko se obává, že v důsledku zavedení unbundlingu na trzích členských států ztratí prioritu v přístupu k infrastruktuře, neboť podle energetického balíčku budou dodavatelé plynu povinni prodat své distribuční sítě. Gazprom by pak musel podle nové legislativy předat právo na prodej plynu evropským společnostem (Tichý 2010b).

Energetický balík obsahoval také ustanovení pro řešení vztahů se třetími zeměmi s neliberalizovaným energetickým sektorem, včetně systému certifikace pro investory z třetích zemí, kteří usilují o kontrolu nad přenosovým systémem či operátorem (tzv. klauzule Gazprom). Základním principem je zabránit společnostem ze zemí mimo EU v nákupu strategických distribučních sítí bez souhlasu vlády členského státu a přimět subjekty ze třetích zemí,¹³ aby dodržovaly stejná pravidla, která platí pro společnosti sídlící na území Evropské unie (Kuchyňková 2010; Eikeland 2011).¹⁴

V neposlední řadě se liberalizační balíček zaměřuje na uzavírání dlouhodobých kontraktů na dodávky plynu, které Gazprom podepisuje obvykle na dobu 25–30 let, což je v kontextu obchodních praktik evropského trhu podmínka, která může být kvalifikována v rozporu

¹² Kvůli negativnímu postoji některých členských států k procesu unbundlingu, navrhla Rada ministrů vedle úplného unbundlingu další dvě možné varianty řešení, a to pro oblast trhu s elektřinou i plynem. Druhá varianta předpokládá vznik nezávislého provozovatele soustav (ISO), který bude fungovat jako vlastnický oddělená společnost provozující přenos energie na cizím majetku. Třetí varianta předpokládá vznik nezávislého provozovatele přenosových soustav (ITO), což znamená právní oddělení přenosové soustavy a produkce energie. Politického konsenzu nad unbundlingem bylo dosaženo během předsednictví ČR v Radě EU v první polovině roku 2009. V konečné verzi liberalizačního balíčku budou mít členské státy na výběr, jakou ze tří výše zmíněných možností si pro domácí plynaře a výrobce a distributory elektřiny zvolí (Tichý 2010b).

¹³ Dřívější záměr představoval úplné přesunutí pravomocí o rozhodování o přístupu na orgány EU (Komise, příp. ACER). Ve schválené verzi však jde o tzv. národní variantu, kdy certifikaci provádí národní regulační orgány, které však mají za povinnost získat stanovisko Komise, týkající se případného narušení bezpečnosti energetických dodávek provedením těchto kroků (Kuchyňková 2010).

¹⁴ Zároveň existují plány Evropské komise, které by nedovolovaly Gazpromu skupovat podíly v evropských energetických společnostech, pokud nebudou evropské podniky vpuštěny na energetický trh Ruska (Proedrou 2010: 94).

s pravidly hospodářské soutěže.¹⁵ Dlouhodobé smlouvy na jedné straně zajišťují EU záruku stabilních dodávek a Rusku umožňují optimalizovat pravidelné investiční výdaje do energetiky a kryjí riziko výpadů poptávky. Na straně druhé poskytují málo flexibility v případě, že se situace na trhu změní. Velká část kontraktů byla uzavírána s očekáváním stabilního růstu spotřeby, což se v důsledku finanční krize v posledních dvou letech změnilo.

Kontrakty Gazpromu navíc často obsahují klauzuli „take or pay“, která odběratele zavazuje odebrat ročně určité množství plynu, případně zaplatit za neodebrané množství. Dlouholeté smlouvy, které představují více než 70 % kontraktů v EU, navíc v některých případech zakazovaly prodej ruského plynu do dalších zemí, což též inhibovalo vzájemné propojení trhů s plynem v rámci Společenství (Kuchyňková 2010; Dreyer 2010).¹⁶

Ruská společnost Gazprom bude muset v důsledku nových unijních podmínek s velkou pravděpodobností postupně přejít od termínovaných kontraktů na spotové trhy. Zároveň liberalizační balíček podstatným způsobem omezuje možnosti Gazpromu získat dominantní postavení převzetím pozice výhradního distributora plynu na trzích členských států Evropské unie. Liberalizační opatření Evropské unie pak mohou změnit stav vzájemné závislosti v neprospěch Ruska, jehož energetická citlivost bude zasažena v důsledku snížení přítomnosti Gazpromu na evropských energetických trzích.

4.2 Diverzifikační úsilí EU a zranitelnost Ruska

Z hlediska zajištění energetické bezpečnosti a efektivnější diverzifikace je podle Druhého strategického přezkumu energetiky (SER II) důležité zaměřením se na budování nových energetických sítí, propojenost jednotlivých národních sítí a posílení investic v tomto směru (Evropská komise 2008). „SER II proto navrhl revizi fungování již existujícího finančního nástroje pro financování projektů transevropských energetických sítí (nástroj *Trans-European Energy Networks* – TEN-E), zejména navýšení finančních prostředků a možností zapojení

¹⁵ Komise dokonce iniciovala soudní spor ve věci restriktivních klauzulí existujících v rámci kontraktů uzavřených mezi italskou plynárenskou a ropnou společností ENI a Gazpromem, čímž dosáhla průlomu, který ovšem na jedné straně umožňoval ENI nabízet ruský plyn mimo Itálii, ale také Gazpromu nabízet svůj plyn dalším italským zákazníkům bez nutnosti získat souhlas ENI (Kuchyňková 2010).

¹⁶ Příkladem dlouhodobého kontraktu na dodávky plynu byla například dohoda mezi Ruskem a Polskem uzavřená koncem roku 2010. Rusko na nátlak Evropské komise ustoupilo a konec platnosti pro dodávky plynu byl ponechán na rok 2022 (místo původně navrhovaného roku 2037) a v případě přepravy suroviny přes polské území do Německa byly poplatky a podmínky využívání plynovodu smluvně sjednány na období do roku 2019, místo původně plánovaného roku 2045 (Tichý 2010b).

členských států i soukromého sektoru do nových infrastrukturních projektů evropských energetických sítí“ (Kuchyňková 2010).

SER II se v oblasti transevropských energetických sítí snaží reflektovat i vnější dimenzi evropské energetické politiky. V rámci diverzifikace přitom klade důraz nejen na vybudování sítě spolehlivých partnerů mezi dodavateli energetických zdrojů, ale také na vztahy s tranzitními či potenciálně tranzitními zeměmi. Zajímavý je z tohoto hlediska seznam strategických iniciativ pro energetickou bezpečnost Evropské unie obsažených v Zelené knize o energetických sítích (Evropská komise 2008; Kuchyňková 2010). Zelená kniha naznačuje strategické směry evropských investic v energetické oblasti. Investice do vybudování nových energetických sítí mají směřovat do: 1) Pobaltí, 2) vybudování Středomořského energetického okruhu, 3) propojení plynárenských a elektrizačních soustav mezi severem, jihem, střední a jihovýchodní Evropou, 4) vybudování rozvodné sítě v Severním moři, 5) jižního koridoru pro přepravu plynu, 6) zefektivnění a další podpory dodávek zkapalněného plynu (LNG) pro Evropu (Evropská komise 2008a).

Souvislost s některými prioritami i problémy vnějších vztahů EU je přitom v těchto šesti strategických směrech více než zřejmá. Především poslední tři priority jasně odrážejí snahu oslabit trvalou energetickou závislost Evropské unie na dodávkách zemního plynu z Ruské federace a diverzifikovat přepravní trasy (Kuchyňková 2010).

Proti oficiálnímu přístupu EU k zabezpečení plynulých dodávek energetických komodit prostřednictvím interních i externích opatření je diverzifikační přístup zaměřen výhradně na vnější energetickou politiku. Tento posun je reprezentován silnou rétorikou o zranitelnosti Evropské unie s ohledem na potřebu zvýšit dovoz energetických zdrojů a výzvou ke snížení závislosti na hlavních energetických dodavatelích, zejména Rusku (Tichý 2010b). V tomto ohledu je energetická bezpečnost chápána nejen jako požadavek právního prostředí zajišťující rovný přístup subjektů na trh s energiemi, ale spíše jako jeden z cílů, který odkazuje na nutnost, aby EU měla strategii pro vnější energetické vztahy. Diverzifikační proces se v současné době zaměřuje na dva směry.

V rámci východního směru diverzifikace plánuje Evropská unie konstrukci několika plynovodů a dobudování tzv. čtvrtého energetického koridoru, který má do členských států EU přivést plyn z Blízkého východu a Kavkazu, případně ze Střední Asie. Klíčovým projektem v této oblasti je plynovod Nabucco, doplněný větším množstvím dalších projektů menšího rozsahu. Plynovod Nabucco by měl ročně přivádět do střední Evropy 31 mld. m³ plynu, aniž by procházel

ruským územím či územím nejvytíženějších tranzitních států Ukrajiny a Běloruska (Tichý 2010a).¹⁷

S plynovodem Nabucco je úzce spojen plánovaný Transkaspický plynovod. Ten by měl vést plyn z Kazachstánu s roční produkcí 24 mld. m³ plynu (BP 2010) a Turkmenistánu s roční produkcí 62,2 mld. m³ plynu (BP 2010) do Baku a odtud prostřednictvím již existujícího plynovodu Baku-Tbilisi-Erzurum (BTE)¹⁸ a plánovaného evropského plynovodu Nabucco do střední Evropy. Kapacita navrhovaného plynovodu je plánována okolo 30 mld. m³ zemního plynu za rok. Existence Transkaspického plynovodu je závislá především na politické realitě vztahů mezi zúčastněnými státy v oblasti (Tichý 2010a).

Vývoj posledních měsíců roku 2010 však naznačuje, že politické překážky tohoto projektu by mohly být překonány s tím, jak se Turkmenistán snaží o diverzifikaci svého exportu a dochází k oteplení jeho vztahů s Ázerbájdžánem. Dalším důležitým krokem byl v polovině ledna 2011 podpis dohod mezi Bruslem a Baku, ve kterých se Ázerbájdžán (s roční produkcí asi 13 mld. m³ plynu, BP 2010) zavázal poskytnout EU větší objem plynu pro vytvoření tzv. jižního koridoru. Ázerbájdžán se však ještě nerozhodl, zda plyn poskytne plynovodu Nabucco z pole Shah Deniz II, nebo zda zemní plyn získají menší konkurenční projekty.

Prvním z nich je Transadriatický plynovod (TAP), který by měl vést z řeckého města Soluň do Albánie a přes Jaderské moře do Itálie a dále do Evropy. Druhým projektem je prodloužení stávajícího plynového interkonektoru spojujícího Turecko s Řeckem (TGI) o další zemi Itálii. Interkonektor mezi Itálií, Řeckem a Tureckem (ITGI) má po dokončení v roce 2016 přivádět až 12 mld. m³ plynu ročně z tureckých hranic do jižní Itálie. (Tichý 2011)

Naproti tomu středomořská dimenze diverzifikace počítá s posílením dovozu zemního plynu z Blízkého východu a severní Afriky, tedy z oblastí s roční produkcí kolem 255 mld. m³ plynu, respektive 142 mld. m³ plynu (BP 2010). Po vybudování plynovodu Galsi (8 mld. m³ plynu ročně) spojujícího Alžírsko a Itálii (přes Sardinii), jehož uvedení do provozu se předpokládá

¹⁷ Na druhou stranu plynovod Nabucco představuje z pohledu EU dlouhodobě problematickou otázku. Realizaci plynovodu stále chybí dostatečná vůle členských států jednomyslně se dohodnout na uvedení tohoto projektu v život, kdy především postoje Německa a Itálie a jejich bilaterální vztahy s Ruskem se zdají být kontraproduktivní. Existuje také v důsledku posilování vlivu Ruska a jeho politiky skupování zemního plynu ve Střední Asii a Kaspickém regionu nejistota o dostatečném množství plynu pro plynovod Nabucco (dále srov. Tichý 2010a).

¹⁸ V rámci tzv. čtvrtého jižního koridoru byl dosud realizován plynovod Baku-Tbilisi-Erzurum (BTE), spojující ázerbájdžánské naleziště Shah Deniz s tureckým Erzurumem. Plynovod BTE byl spuštěn koncem roku 2006 s maximální roční kapacitou kolem 16 mld. m³ plynu. V současné době je jeho propustnost prozatím jenom poloviční (Tichý 2009).

v roce 2014, zahájení provozu plynovodu MedGaz s propustností 8 mld. m³ plynu ročně a případném rozšíření plynovodu Green Stream by se celková kapacita středomořského koridoru zvýšila ze současných 67,5 mld. m³ plynu ročně až na 100,5 mld. m³ plynu ročně (Binhack, Tichý 2010; Kavesnikov 2010).

Pro Evropskou unii má také význam Transsaharský plynovod, který by měl přivádět zemní plyn z Nigérie do Alžírka a odtud dále do Evropy. Kapacita navrženého plynovodu má být kolem 30 mld. m³ plynu ročně s možností navýšení až na 56 mld. m³ plynu za rok. Realizaci plynovodu prozatím brání řada faktorů politické a bezpečnostní povahy. Po dokončení Arabského plynovodu (Egypt-Jordánsko-Sýrie-Libanon) do Turecka a Iráku by mohly do Evropské unie ročně proudit 2 mld. m³ zemního plynu z Egypta a 5 mld. m³ zemního plynu z Iráku (Deák 2010).

Oba diverzifikační směry sledují i ruské energetické strategie ve snaze neztratit zapojení do obchodu s plynem pro Evropu prostřednictvím investičních záměrů v severoafrických zemích i prostřednictvím vlivu na aktéry potenciálně zapojené do projektu jižního koridoru. Snaha Evropské unie o diverzifikaci přepravních tras může vést k ohrožení postavení Ruska coby největšího importéra ropy a zemního plynu do členských států EU. Pokud odhlédneme od ekonomických ztrát, jsou zde také geopolitické faktory realizace evropských projektů, které mohou způsobit omezení vlivu Ruské federace v oblastech zájmu její zahraniční politiky a ohrozit její zranitelnost. Nejedná se pouze o členské státy Evropské unie, ale také o zdrojové oblasti v postsovětském prostoru (Binhack, Tichý 2010).

V případě realizace některého z plánovaných evropských plynovodů, které mají obcházet ruské teritorium, bude citlivost Ruska spočívat v poklesu vývozu a odběru zemního plynu ze strany EU. Současně s tím Rusko přijde o část finančních příjmů z prodeje plynu na evropské energetické trhy, které tvoří důležitou složku ruského státního rozpočtu. Naopak úspěšná diverzifikace tras na přepravu zemního plynu přinese snížení dovozu a spotřeby ruského plynu v Evropské unii, posílí snahu členských států při zajišťování energetických zdrojů, a tak i celkovou energetickou bezpečnost EU. Zároveň dojde k částečnému snížení závislosti Evropské unie na ruském plynu a tím i její energetické citlivosti a zranitelnosti.

5. Dva možné scénáře vývoje energetických vztahů EU-Rusko

Prosazování jednotlivých cílů energetické politiky EU a Ruska k zajištění vlastní energetické bezpečnosti může následně v podmínkách interdependence vyústit v některý ze dvou možných scénářů budoucího vývoje energetických vztahů mezi Evropskou unií a Ruskou

federací. Podle pozitivního dojde v důsledku liberalizace a diverzifikace ke snížení přílišné závislosti a zlepšení energetického obchodu a spolupráce. Podle negativního scénáře naopak povede proces diverzifikace k odtažení a oddálení obou stran ve vzájemných vztazích a tím zhoršení energetické spolupráce.

5.1 Negativní scénář vývoje energetických vtaů mezi EU a Ruskem

Jak bylo zmíněno výše, Rusko hodlá v rámci své energetické strategie dosáhnout neevropské trhy a diverzifikovat export zemního plynu do Evropské unie. Za tímto účelem plánuje Gazprom vybudovat nové plynovody do Asie a dvě alternativní trasy přivádějící zemní plyn z Ruské federace přímo k hlavním evropským spotřebitelům. K realizaci těchto projektů bude Rusko potřebovat dostatečné množství zemního plynu, v řádu stovek miliard metrů krychlových.

V současné době je kapacita ruských tranzitních plynovodů do Evropské unie zhruba 200 mld. m³ plynu ročně. Navrhované projekty dosahují prakticky totožné kapacity. V důsledku toho se kapacita energetického koridoru z Ruska do roku 2020 téměř zdvojnásobí (Binhack, Tichý 2010). Pokud připočteme i plány Gazpromu na vývoz zemního plynu ve formě LNG (cca 50 mld. m³ zemního plynu v roce 2020) a plynovodem Altaj do Číny (40 mld. m³ zemního plynu v roce 2020), vyplyne nám, že exportní kapacity Ruska se z 200 mld. m³ zemního plynu v roce 2005 a prakticky 100% závislosti na evropském trhu zvýší přibližně na 430 mld. m³ zemního plynu v roce 2020, z nichž téměř 100 mld. m³ zemního plynu ročně nebude určeno na evropský trh (Binhack, Tichý 2010).

Z projekcí vývoje těžby a spotřeby zemního plynu v Ruské federaci ovšem vyplývá, že s růstem exportních kapacit neporoste adekvátně produkce (Stern 2009). Produkce bude v roce 2020 na úrovni 700 mld. m³ zemního plynu. Poroste ovšem i spotřeba plynu v Ruské federaci. Domácí trh spotřebuje přibližně 2/3 celkové produkce zemního plynu (Binhack, Tichý 2010). V roce 2020 bude tedy k exportu 250 mld. m³ zemního plynu. I pokud připočteme reexportovaný turkmenský zemní plyn (40–50 mld. m³ plynu ročně), neodpovídá výsledných 300 mld. m³ zemního plynu ročně kapacitě plánovaných přepravních kapacit (Binhack, Tichý 2010).

Navíc podle profesora Jonathana Sterna se Rusko již delší dobu potýká s vyčerpáním nalezišť a během několika posledních let byl zaznamenán značný pokles produkce na hlavních těžebních polích (Urengojské, Jamburské a Medvěží), ze kterých pochází 73 % současné těžby plynu v Rusku a tato naleziště se dále vyčerpávají. Jejich zásoby se zmenšily na 46 % (Jamburské) a 79 % (Medvěží) původního objemu (Stern 2009). Poklesla také intenzita prací na nových

nalezištích na poloostrově Jamal a na těžebním poli Štokman v šelfu Barentsova moře. Nová významná ložiska plynu jsou kromě toho příliš vzdálena od plynovodů. Navíc leží v těžce přístupných oblastech a jejich těžba je finančně a technologicky náročnější. Dalším problémem je zastaralá ruská plynová infrastruktura, kde jsou nezbytné investice odhadovány na 800 miliard eur do roku 2030¹⁹ (Kuchyňková 2010).

Kumulace těchto faktorů pak představuje riziko, že Rusko nebude ve středně a dlouhodobé perspektivě schopno pokrýt potřebu plynu členských států EU, respektive se může výrazně snížit. Evropská unie bude proto nucena k zajištění dostatečných dodávek zemního plynu zintenzivnit svůj diverzifikační proces a posílit energetické vztahy s novými producenty státy.

Za účelem podpory diverzifikačních projektů vyvíjí EU diplomatickou a politickou aktivitu a účastní se multilaterálních smluvních a diplomatických platforem pro řešení problémů energetické bezpečnosti. Motivací řady těchto iniciativ je stanovení jednotných legislativních pravidel týkajících se obchodování s energiemi, případně i rozšiřování platného legislativního rámce v oblasti obchodu a trhu s energetickými surovinami za hranice EU. S takovým scénářem počítá například Iniciativa z Baku či Smlouva o Energetickém společenství (Kuchyňková 2010).²⁰ Energetika byla společně s jinými tématy zmíněna také při formulaci programu Evropské politiky sousedství (ENP), která se v posledních letech rozděluje na dva klíčové geopolitické projekty.

Prvním z nich je Východní partnerství, kde dokument Komise počítá s prohloubením bilaterální i multilaterální spolupráce a uzavřením memorand o porozumění se všemi šesti zeměmi zaangażovanými do programu, která by měla zajistit bezpečnost dodávek také prostřednictvím monitoringu tranzitu energetických surovin (Lussac 2010: 618-619).²¹ V plánech na diverzifikaci zdrojů a tranzitních cest se má využít snah o navázání spolupráce se státy Střední Asie, se zásobami kolem 7 bil. m³ plynu (BP 2010), a Kaspického moře, zejména s Ázerbájdžánem, jehož zásoby zemního plynu jsou odhadovány na 1,31 bil. m³ plynu (BP 2010). Ázerbájdžán se snaží sledovat nezávislou plynovou diplomacií. Zároveň přeprava jeho zemního

¹⁹ Existuje také nejistota ohledně zásob zemního plynu v Rusku. Podle odhadů společnosti BP se předpokládá, že Rusko vlastní přibližně 30 % prozkoumaných zásob zemního plynu, což představuje asi 48–55 mld. m³ plynu (BP 2010). Přesné množství plynu zůstává státním tajemstvím (Kovačovská 2007).

²⁰ Jejím cílem je vytvoření vnitřního trhu s elektřinou a zemním plynem mezi EU a smluvními stranami, k nimž v současnosti náleží 7 členů z oblasti západního Balkánu včetně Kosova a dva státy východní Evropy (Ukrajina, Moldávie). Turecko, Gruzie a Norsko pak mají pozorovatelský status.

²¹ To se týká Moldávie, Gruzie a Arménie. S Ukrajinou a Ázerbájdžánem již EU tuto smlouvu má.

plynu není závislá na ruském teritoriu a infrastruktuře, což může usnadnit export ázerbájdžánského plynu přímo na evropské trhy (Proedrou 2010: 91).

Podobně u druhé iniciativy tzv. Unie pro Středomoří²² je jednou z hlavních platform spolupráce otázka energetické bezpečnosti a zintenzivňování vztahů s některými severoafrickými zeměmi (Alžírsko, Egypt, problematická Libye, eventuálně Maroko, Tunisko), jejichž zásoby se odhadují až na 7 bil. m³ zemního plynu (BP 2010). *Perspektivou je vzhledem ke plánovaným projektům zvyšování kapacity terminálů a skladovacích zařízení pro LNG ve státech jižní Evropy (Itálie, Španělsko), ale také například ve Velké Británii, či vzhledem ke projektům nových terminálů na evropském pobřeží (polské Świnoujście na pobřeží Baltského moře, terminál Adria v chorvatském přístavu Omišalj na pobřeží Jaderského moře či nizozemské terminály na pobřeží Severního moře) právě podpora importu LNG do EU a zvýšení podílu těchto zdrojů na zásobování EU plynem* (Kuchyňková 2010).

Ze zemí regionu Blízkého východu, kde se zásoby zemního plynu odhadují až na 61 bil. m³ plynu (BP 2010), je vedle Kataru a Spojených arabských emirátů možné pro evropský energetický trh počítat také s Íránem, jehož zásoby zemního plynu jsou druhé největší na světě. Podle údajů BP jsou íránské zásoby odhadovány kolem 30 bil. m³ zemního plynu (BP 2010). Írán je ovšem v současné době pouze teoretickým zdrojem zemního plynu pro Evropskou unii a pravidelné dodávky íránského zemního plynu do členských států připadají v úvahu spíše až v dlouhodobé perspektivě.

Energetickou spoluprací mezi EU a Íránem limituje jednak vnitropolitická situace, kdy autoritativní vláda využívá dotované energie jako jeden z nástrojů pacifikace široké veřejnosti, ale také nedostatečný přístup k moderním technologiím a nedostatek investic do energetického sektoru. Ze strany Evropské unie by tak existovala bezpodmínečná nutnost masivně investovat do íránské těžby zemního plynu a pokrýt rychle rostoucí íránskou spotřebu energie (především výroba elektřiny z plynu), kdy íránský trh pohltí velkou část domácí produkce, za kterou nárůst těžby plynu zaostává a Írán je nucen plyn dovážet.²³

Na druhou stranu pro budoucí spolupráci EU a Íránu hovoří řada faktorů, jednak relativní geografická blízkost, rostoucí poptávka EU po zemním plynem a výrazné finanční příjmy, které by Írán, sužovaný ekonomickým embargem, získal z prodeje svého plynu na bohaté evropské trhy. Zároveň má Írán poměrně kvalitní a dobře rozvinutou plynovodnou

²² Projekt Unie pro Středomoří byl navržen v druhé polovině roku 2008 během francouzského předsednictví v Radě EU.

²³ Přestože je Írán zemí s druhými největšími zásobami zemního plynu na světě a s čtvrtou největší těžbou plynu, je od roku 1997 závislý na dovozu zemního plynu. Vyvážený zemní plyn musí Írán následně pokrýt dovozem z okolních států, především Turkmenistánem a Ázerbájdžánem (Binhack, Thim 2011).

infrastrukturu, a to jak vnitrostátní, tak exportní, a stávající infrastruktura by měla být v budoucnosti dále rozšiřována (Binhack, Thim 2011). V tomto ohledu existují plány na vybudování tzv. perského plynovodu,²⁴ s propustností 37 až 40 mld. m³ zemního plynu za rok, který by měl převádět iránský plyn z Perského zálivu do zemí EU.

Diverzifikační úsilí Evropské unie a Ruské federace může podle negativního scénáře zhoršit vzájemné energetické vztahy, jelikož za podmínek interdependence znamená oboustranné oddálení, odtažení. Podle Andrewa Monaghana mohou být diverzifikační snahy Evropské unie a Ruska jistou analogií bezpečnostního dilematu, kdy jeden stát podezřívá druhý z nárůstu vojenského potenciálu a sám začíná podnikat analogická opatření pro případ bezprostředního ohrožení, čímž začínají závody ve vyzbrojování a vzájemné vztahy jsou nestabilní (Monaghan 2006; Laryš 2010). V případě energetických vztahů mezi Evropskou unií a Ruskem by takové přípravy měly za následek intenzivní závody v diverzifikaci, a to navzdory faktu, že za stavu existující vzájemné energetické závislosti není toto řešení uspokojujivé ani pro jednu stranu (Tichý 2011; Monaghan 2006). Zároveň nejistota Evropské unie ohledně dostatečných zásob ruského zemního plynu zvýší citlivost, která ve vzájemných vztazích způsobuje konflikt a vede k oslabení interakce.

5.2 Pozitivní scénář vývoje energetických vztahů mezi EU a Ruskem

Naopak podle odborníka na energetickou interdependenci Filippose Proedrou povede liberalizace energetického trhu a diverzifikace přepravních tras ze strany EU a Ruska ke zlepšení vzájemných vztahů. Tento pozitivní scénář je založen na předpokladu vývoje několika souběžných procesů v energetických vztazích Evropské unie a Ruské federace (Proedrou 2010: 101-103).

Za prvé, protože EU a Rusko rozvíjí konsolidovanou spolupráci prostřednictvím výstavby nových plynodů a několika smluv o dodávkách zemního plynu, mezi rozhodující činitele redukuje vzájemnou závislost bude patřit relativní podíl ruského zemního plynu na celkovém dovozu a spotřebě plynu v Evropské unii na straně jedné. A relativní podíl exportu zemního plynu na trhy do Evropské unie na celkovém vývozu zemního plynu z Ruské federace na straně druhé.

Evropská unie v reakci na možné využívání energetiky jako politického nástroje ze strany Ruska souběžně s predikcí oslabené schopnosti Ruska zajistit požadované množství plynu se zaměří na diverzifikaci přepravních tras a zdrojů a bude postupně importovat více neruského

²⁴ Někdy se používá označení iránsko-evropský plynovod.

zemního plynu. Potenciálními oblastmi s dostatečnými zásobami plynu se v tomto ohledu jeví země severní Afriky a Střední Asie. To následně povede k postupnému snížení závislosti Evropské unie na ruském plynu. Současně s tímto vývojem bude na druhou stranu narůstat export zemního plynu z Ruska na neevropské energetické trhy, zejména do Číny a dalších zemí jihovýchodní Asie (Proedrou 2010: 101; Binhack, Tichý 2010).

Obchod se zemním plynem zůstane ve vztazích mezi Evropskou unií a Ruskou federací nadále na vysoké úrovni, citlivost obou stran se ale bude postupně snižovat. Zároveň, i když z energetických vztahů Evropské unie a Ruské federace nezmizí konfliktní a sporné otázky, jejich četnost a intenzita bude klesat v souladu se vzájemným snížením jejich úrovně citlivosti (Proedrou 2010: 102).

Za druhé, EU bude i nadále prosazovat dokončení liberalizace trhu s energiemi, protože správně fungující vnitřní energetický trh je klíčovým předpokladem účinné energetické politiky a jeden z hlavních nástrojů zajištění energetické bezpečnosti. V tomto ohledu je třeba brát v úvahu nejen trhy členských států, ale také EU coby jednotné tržní prostředí. Evropská unie za tímto účelem podporuje liberalizaci trhu s energiemi jak na úrovni členských států, tak na unijní. Současně s tím Evropská unie v rámci liberalizačního procesu prosazuje pravidla soutěže, která se týkají požadavku postupného oddělení monopolů a vstup soukromého kapitálu, k ochraně vlastní a členských států vůči vlivu ruských energetických subjektů (Tichý 2010a).

Jedním z předpokladů účinného fungování unijního trhu s energiemi je také propojení přepravních tras mezi členskými státy uvnitř Evropské unie. Ačkoliv je v současné Evropské unii propojení energetických infrastruktur prozatím nedostatečné,²⁵ měl by se tento stav podle Evropské komise do budoucna postupně zlepšit, zejména spojením Baltského, Černého, Jaderského a Egejského moře, za pomoci realizace projektu BEMIP (*Baltic Energy Market Interconnection Plan*)²⁶ a severojižního koridoru ve střední, východní a jihovýchodní Evropě (Evropská komise 2010).

Na druhou stranu v rámci EU existují oblasti, kde je situace opačná a přepravní infrastruktura spojuje národní evropské trhy. Jako příklad lze uvést plynovody vedoucí z Velké Británie do Belgie nebo přepravní spojení mezi Velkou Británií a Nizozemskem, které zvyšují podíl zemního plynu na energetickém trhu EU. Vyšší stupeň vnitřního propojení pak znamená

²⁵ V posledním desetiletí došlo uvnitř Evropské unie ke zpomalení rozvoje plynárenské infrastruktury. S výjimkou plynovodu BBL mezi Nizozemím a Velkou Británií a dalšími drobnými rozšířeními stávající sítě nedošlo k realizaci nových interkonektorů. Celková délka nových plynovodů v tomto období dosáhla 1.000 km (Binhack, Tichý 2010).

²⁶ Projekt BEMIP má za cíl integrovat Pobaltí do vznikající celoevropské rozvodné sítě jak v oblasti distribuce zemního plynu, tak v oblasti distribuce elektřiny.

větší flexibilitu a schopnost efektivněji řešit krátkodobé výpadky dodávek plynu v důsledku energetické krize. Navíc propojení energetické infrastruktury je nezbytným předpokladem pro vzájemnou solidaritu v případě vnější hrozby (Proedrou 2010: 100).

Podle znění Lisabonské smlouvy má vzájemná solidarita přispět k bezproblémovému zásobování energiemi v členských státech, ke snížení závislosti na externích dodávkách energií i k jednotnějšímu (a silnějšímu) vystupování EU vůči třetím zemím (energetickým partnerům) v energetických otázkách (Binhack, Tichý 2010). Lisabonská smlouva zavedením klauzule solidarity poskytuje členským státům, vysoce závislým na ruských dodávkách energetických komodit, možnost zavedení ochranného opatření ze strany EU.

Garance vzájemné solidarity společně s procesem liberalizace energetického trhu a vnitřním propojením energetické infrastruktury by měly představovat dostatečnou ochranu zejména nových členských států EU proti unilaterální agresivní politice Ruska. Tato unijní opatření zredukuje zranitelnost těchto členských států a tím i zranitelnost EU jako celku na ruském plynu. Energetická otázka se pak v důsledku těchto skutečností stane pravděpodobně méně politizována (Proedrou 2010: 103).

Za třetí, EU a Rusko zůstanou vzájemně zranitelné. Ačkoliv diverzifikační politika přinese EU i Rusku účinnou alternativu (nové spotřebitelské trhy pro Rusko a alternativní dodavatele pro EU), budou obě strany na sobě vzájemně závislé z důvodu uspokojení svých importních a exportních potřeb. Protože zranitelnost ve vzájemné závislosti vede obě strany ke spolupráci a zintenzivňuje jejich vztah interdependence ještě více, bude ve vztazích mezi EU a Ruskem podporovat pokračování jejich energetického obchodu. V neposlední řadě, i když relativní podíl v celkovém vzájemném importu/exportu se bude pravděpodobně snižovat, v absolutních číslech bude obchod s plynem podpořen na stejné, ne-li vyšší úrovni (Proedrou 2010: 104).

Závěr

Zemní plyn představuje důležitého činitele, který podstatným způsobem ovlivňuje energetické vztahy mezi Evropskou unií a Ruskou federací. Tento stav je dán jednak tím, že Rusko je hlavním dodavatelem zemního plynu do EU, která je na ruském plynu více závislá než na importu ropy z Ruska. Za druhé, na rozdíl od dovozu ropy, který není vázán pouze na přepravu ropovody a trh s ropou je globální, zemní plyn je exportován z Ruské federace do Evropské unie převážně skrz plynovody. To způsobuje větší citlivost a zranitelnost obou stran v energetických vztazích vůči případnému přerušení.

Hlavním cílem předkládaného článku bylo pomocí teorie vzájemné závislosti definovat a analyzovat současný rámec energetických vztahů mezi EU a Ruskem v sektoru zemního plynu. Druhým cílem textu bylo představit dva scénáře možného vývoje energetických vztahů mezi EU a Ruskem.

Po detailním vymezení konceptu vzájemné závislosti a analýze jeho hlavních znaků, kterými jsou zranitelnost a citlivost, byl tento teoretický korpus aplikován na vztahy mezi Evropskou unií a Ruskou federací. Zkoumání energetických vztahů EU a Ruska pomocí teoretického rámce následně přináší několik závěrů.

Za prvé, spíše než jednostranná závislost EU na Rusku a obráceně, je možné stav energetické interakce mezi EU a Ruskem v sektoru zemního plynu definovat jako vzájemnou závislost. EU v současné době získává podstatnou část dodávek zemního plynu z Ruska, zatímco prostor EU představuje lukrativní trh pro ruský export zemního plynu, který společnost Gazprom prakticky jinam než do Evropy nevyváží²⁷ (Binhack, Tichý 2010).

Za druhé, finanční závislost Ruska na evropském trhu je výrazná a tvoří podstatnou část ruského rozpočtu i podílu na exportu, nehledě na významný podíl na tvorbě HDP. Vzájemnou závislost mezi Ruskem a EU lze označit jako asymetrickou v neprospěch Ruska. Zatímco zranitelnost Evropské unie by v důsledku zastavení importu zemního plynu byla relativně menší, neboť část energetické spotřeby může nahradit jinými dodavateli či dlouhodobě jinými zdroji energie, zranitelnost Ruska by byla zasažena daleko více, neboť to by své finanční příjmy nemělo čím nahradit (Tichý 2010a; Laryš 2010).

Za třetí, tento vzorec platí zejména pro staré členské státy EU. Naopak Rusko je ve výhodnější pozici *vis-à-vis* většině nových členských států, které jsou dlouhodobě závislé na dodávkách zemního plynu z Ruska. Jedná se o asymetrickou interdependenci v jejich neprospěch, protože pro tyto země by úplné zastavení dodávek zemního plynu mohlo mít katastrofální následky (Tichý 2010b).

Za čtvrté, EU i Rusko jsou vysoce citlivé vůči přerušení obchodu se zemním plynem. Tento stav vede obě strany z obavy o ukončení energetických vztahů k přijetí takových opatření (na straně EU snížení energetické závislosti a zmírnění finanční závislosti na straně Ruska), která přinesou zlepšení vlastní pozice vůči druhému. Vzájemná zranitelnost naopak zlepšuje energetickou spolupráci mezi EU a Ruskem (Proedrou 2010: 96).

Dlouhodobým zájmem energetické politiky Ruska vůči EU je posílení pozice plynárenského monopolu Gazpromu na energetických trzích členských států, diverzifikace

²⁷ K detailní analýze ruské plynové diplomacie a vývozu ruského zemního plynu viz dále Strejček 2011.

exportu plynu a proniknutí na neevropské trhy. Naproti tomu energetická politika EU vůči Rusku sleduje cíle vytvoření liberalizovaného trhu s energiemi a diverzifikace přepravních tras a zdrojů. Prosazování jednotlivých cílů energetické politiky EU a Ruska, zejména liberalizace a diverzifikace, pak může v podmínkách interdependence vyústit v některý ze dvou možných scénářů budoucího vývoje energetických vztahů mezi EU a Ruskem.

Podle negativního scénáře způsobí snaha o diverzifikaci ve vzájemných vztazích Evropské unie a Ruské federace otažení a oslabí jejich energetickou spolupráci. Tento proces pak povede k zintenzivnění diverzifikačních závodů, a to navzdory faktu, že za stavu existující vzájemné energetické závislosti není toto řešení uspokojivé ani pro jednu stranu. Zároveň nejistota Evropské unie ohledně dostatečných zásob ruského plynu zvýší citlivost, která ve vzájemných vztazích způsobuje konflikt a vede ke zhoršení interakce.

Naopak, podle pozitivního scénáře, jak bude EU v důsledku diverzifikace postupně importovat více neruského zemního plynu z oblastí severní Afriky, Střední Asie případně z Íránu, zatímco bude současně narůstat export zemního plynu z Ruska na neevropské trhy, zejména do zemí jihovýchodní Asie, dojde ke snížení přílišné závislosti ve vzájemných vztazích a tím i citlivosti. Společně s diverzifikací bude také proces liberalizace evropského energetického trhu podstatným způsobem zlepšovat citlivost a zranitelnost energetické bezpečnosti zejména nových členských států EU s ohledem na agresivní politiku Gazpromu a jeho možné využívání plynu jako politického nástroje. Zároveň zranitelnost, která zintenzivňuje interdependenci, zůstane mezi oběma stranami zachována, což by mělo přispět k pokračování a zlepšování oboustranného energetického obchodu.

Literatura

- Bilgin, M. (2011): Energy Security and Russia's Gas Strategy: The Symbiotic Relationship between the State and Firms, *Communist and Post-communist Studies*, Vol. XLIV, No. 4, pp. 119-127.
- Burchill, S. – Linklater, A. (2001, eds.): *Theories of International Relations*, 3rd edition, New York, Palgrave Macmillan.
- Buzan, B. – Waever, O. (2003): *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Eikeland, P. O. (2011): The Third Internal Energy Market Package: New Power Relations among Member States, EU Institutions and Non-state Actors?, *Journal of Common Market Studies*, Vol. XLIX, No. 2, pp. 243-263.
- Hlaváček, P. (2008): Současný stav a predikce spotřeby, těžby a přepravy ropy a zemního plynu v Evropě, in: Š. Waisová (ed.): *Evropská energetická bezpečnost*, Plzeň, Aleš Čeněk.
- Kaveshnikov, N. (2010): The Issue of Energy Security in Relations between Russia and the European Union, *European Security*, Vol. XIX, No. 4, pp. 585-605.
- Keohane, O. R. – Nye, J. (2001): *Power and Interdependence*, 3rd edition, New York, Longman.

- Kirchner, E. – Berk, C. (2010): European Energy Security Co-operation: Between Amity and Enmity, *Journal of Common Market Studies*, Vol. XLVIII, No. 4, pp. 829-880.
- Kovačovská, L. (2007): European Union's Energy (In)security: Dependence on Russia, *Defence & Strategy*, Vol. VII, No. 2, pp. 5-21.
- Kratochvíl, P. – Drulák, P. (2009, eds.): *Encyklopedie mezinárodních vztahů*, 1. vydání, Praha, Portál.
- Lussac, S. J. (2010): Ensuring European Energy Security in Russian „Near Abroad“: The Case of the South Caucasus, *European Security*, Vol. XIX, No. 4, pp. 607-625.
- Monaghan, A. (2006): *Dilemma energetičeskoj bezopasnosti*, Carnegie Endowment for International Peace, Pro et Contra, Tom 10, pp. 16-32.
- Nye, J. jr. (2007): *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, 6th Edition, New York, Longman.
- Paillard, Ch. A. (2010): Rethinking Russia: Russia and Europe's Mutual Energy Dependence, *Journal of International Affairs*, Vol. LXIII, No. 2, pp. 65-84.
- Piskunova, E. (2010): Russia in the Arctic: What's Lurking behind the Flag?, *International Journal*, Vol. LXV, No. 4, pp. 851-864.
- Proedrou, F. (2007): The EU-Russia Energy Approach under the Prism of Interdependence, *European Security*, Vol. XVI, No. 3-4, pp. 329-355.
- Proedrou, F. (2010): Sensitivity and Vulnerability Shifts and the New Energy Pattern in the EU-Russia Gas Trade, *Studia Diplomatica*, Vol. LXIII, No. 1, pp. 95-104.
- Sierra, O. P. (2010): A Corridor through Thorns: EU Energy Security and the Southern Energy Corridor, *European Security*, Vol. XIX, No. 4, pp. 643-660.
- Tichý, L. (2009): Význam jižního Kavkazu pro energetickou politiku EU, *Mezinárodní politika*, roč. XXXIII, č. 4, s. 12-15.
- Vošta, M. – Bič, J. – Stuchlík, J. (2008, eds.): *Energetická náročnost: determinanta změn toků fosilních paliv a implikace pro EU a ČR*, Praha, Professional Publishing.
- Wendt, A. (1999): *Social Theory of International Politics*, Cambridge, Cambridge University Press.

Prameny a elektronické zdroje

- Binhack, P. – Jaroš, J. – Kratochvíl, P. – Nosko, A. – Thim, M. – Tichý, L. (2010): *Energetická bezpečnost ČR a budoucnost energetické politiky EU*, vědecký projekt MZV ČR 02/02/10, nepublikováno.
- Binhack, P. – Thim, M. (2011): *Důsledky potenciálního turecko-iránského energetického partnerství pro energetickou politiku EU*, vědecký projekt MZV ČR 10/01/10, nepublikováno.
- British Petrol (BP) (2010): *Statistical Review of World Energy 2010*, on-line source <<http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>>.
- CIA (2010): *CLA World Factbook*, on-line source <<http://www.cia.gov>>.
- Černoch, F. (2011): Energetická politika EU po Lisabonské smlouvě, *Global Politics*, 16. 01. 2011, on-line text <<http://www.globalpolitics.cz/clanky/energeticka-politika-eu-po-lisabonske-smlouve>>.
- De Jong, J. (2008): *The Energy Story: A Key Common Interest*, Netherlands Institute of International Relations, Clingendael European Papers, on-line text <http://www.clingendael.nl/publications/2008/20081101_paper_gerrits_eu_russia.pdf>.

- Deák, A. (2010): *Europe Speaks Gas, Russia Thinks Oil?*, Center for EU Enlargement Studies, Policy Paper No. 2, on-line text <<http://cens.ceu.hu/sites/default/files/publications/policypaperno2eufrontiersdeak.pdf>>.
- Dreyer, I. (2010 eds.): *The Quest for Gas Market Competition: Fighting Europe's Dependency on Russian Gas More Effectively*, ECIPE, Occasional Paper No. 1, on-line text <<http://www.ecipe.org/publications/ecipe-occasional-papers/the-quest-for-gas-market-competition/PDF>>.
- Energetičeskaja strategija Rossiji na period do 2020 g.* (2003), on-line text <http://www.energystrategy.ru/projects/ES-28_08_2003.pdf>.
- Energetičeskaja strategija Rossiji na period do 2030 g.* (2009), on-line text <<http://www.energystrategy.ru/projects/es-2030.htm>>.
- Eurogas (2007): *Position Paper on Sustainability and Energy Efficiency*, on-line text <<http://www.eurogas.org/uploaded/2007-May%20-%2007PP282%20-%20SMDC%20-%20Position%20Paper%20on%20Sustainability%20and%20Energy%20Efficiency.pdf>>.
- Evropská komise (2008): *Druhý Strategický přezkum energetické politiky*, on-line text <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52008DC0781:EN:HTML:NO>>.
- Evropská komise (2008a): *Zelená kniha Na cestě ke zajištění, udržitelné a konkurenceschopné evropské energetické sítě*, on-line text <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0782:FIN:CS:PDF>>.
- Evropská komise (2010): *Priority energetických infrastruktur do roku 2020 a na další období – návrh na integrovanou evropskou energetickou síť*, on-line text <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0677:FIN:CS:PDF>>.
- Konsolidované znění Smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování Evropské unie* (2008), on-line text <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:CS:PDF>>.
- Kuchyňková, P. (2010): *Vývoj vztahů Ruské federace a Evropské unie v kontextu problematiky energetické bezpečnosti*, disertační práce, Brno, MU, nepublikováno.
- Larsson, R. (2006): *Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reliability as an Energy Supplier*, Stockholm, FOI Swedish Defence Research Agency, on-line text <<http://www2.foi.se/rapp/foir1934.pdf>>.
- Laryš, M. (2010): *Ruská energetická politika a problematika interdependence EU a Ruské federace v sektoru zemního plynu*, text prezentovaný na konferenci Globální bezpečnost v Obamově éře, MUP 09. 04. 2010, nepublikováno.
- Liuhto, K. (2010): *Energy in Russia's Foreign Policy*, Turku School of Economics, Electronic Publication of Pan-European Institute, on-line text <<http://www.tse.fi/pei>>.
- Mäkinen, H. (2010): *The Future of Natural Gas as the European Union's Energy Source – Risks and Possibilities*, Turku School of Economics, Electronic Publication of Pan-European Institute, on-line text <<http://www.tse.fi/pei>>.
- Ocelík, P. (2009): *Obchod s energetickými komoditami: konceptualizace pojmu interdependence a konstrukce významu*, diplomová práce, Brno, MU, nepublikováno.
- Palonkorpi, M. (2006): *Energy Security and the Regional Security Complex Theory*, University of Helsinki, Finnish Centre for Russian and Eastern European Studies, on-line text <<http://busieco.samnet.sdu.dk/politics/nisa/papers/palonkorpi.pdf>>.
- Romanova, T. (2010): *The Confusing Results of the EU-Russia Energy Dialogue – Market Making vs. Clean Energy Agenda*, Center for EU Enlargement Studies, Policy Brief No. 1, 14 pp.
- Shadrina, E. H. (2010): *Russia's Foreign Policy: Norms, Ideas and Driving Dynamics*, Turku School of Economics, Electronic Publication of Pan-European Institute, on-line text <<http://www.tse.fi/pei>>.

- Skurbaty, T. (2007): *Understanding the EU-Russia Energy Relations: Conflictual Issues of the ED and the ECT*, Lund University Department of Political Science, on-line text <<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOid=1321210&fileOid=1321211>>.
- Stern, J. P. (2009): *Future Gas Production in Russia: Is the Concern about Lack of Investment Justified?*, Oxford Institute for Energy Studies, on-line text <<http://www.oxfordenergy.org/pdfs/NG35.pdf>>.
- Strejček, P. (2011): Plynová diplomacie Ruské federace, *Středoevropské politické studie*, roč. XIII, č. 1, on-line text <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=430>>.
- Tichý, L. (2010): Nord Stream zahájen. Cesta k energetické bezpečnosti EU také?, *Natoaktual.cz*, on-line text <http://www.natoaktual.cz/nord-stream-zahajen-cesta-k-energeticke-bezpecnosti-eu-take-p4q/na_analyzy.asp?c=A100503_092740_na_analyzy_m02>.
- Tichý, L. (2010a): Problematika vzájemné závislosti v energetických vztazích mezi Českou republikou a Ruskou federací a působení Evropské unie, *Středoevropské politické studie*, roč. XII, č. 2-3, on-line text <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=415>>.
- Tichý, L. (2010b): Rozpory v energetických vztazích EU – Rusko, *Revue Politika*, roč. VIII, č. 12, on-line text <<http://www.revuepolitika.cz/clanky/1390/rozpory-v-energetickych-vztazich-eu-rusko>>.
- Tichý, L. (2011): Energetické diversifikační úsilí EU a Ruska v energetice, *Natoaktual.cz*, on-line text <http://www.natoaktual.cz/energeticke-diversifikacni-usili-eu-a-ruska-v-energetice-p1p-/na_analyzy.asp?c=A110_214_115027_na_analyzy_m02>.

Uvedené elektronické zdroje jsou ověřeny ke dni 01. 05. 2011.